

Straffrätt, 10.4.2024

Maxpoäng i förhöret: 40 p.

Uppgift 1 (svarsutrymme 1300 ord)

Ilpo-Juudas (45 år), som arbetade som söndagsskollärare i Hausjärvi, hade spenderat en exceptionellt klar påsk genom att lyssna på Georg Friedrich Händels Messias-oratorium och öva moldaviska folkdanser. Han ämnade även återvända till sin litteraturhobby. Ilpo-Juudas hade redan hämtat Volter Kilpis verk "I salen på Alastalo" till sitt nattduksbord. Innan han började fördjupa sig i verket bestämde han sig emellertid för att öva på att läsa den genom medvetandeströmteknik skrivna boken genom att bekanta sig med sitt eget straffregister, vars sidantal inte ännu helt nådde upp till I salen på Alastalo-verkets antal. Medan han bläddrade igenom det omfattande antalet sidor i utskriften på sitt straffregister kom han ihåg att han hört talas om principen om den lindrigare lagen, och bestämde sig genast för att ta reda på mera om saken. Då han letade på nätet stötte han på EU-domstolens avgörande i målet C-107/23 PPU, Lin, EU:C:2023:606, som avgjorts i stora avdelningen. EU-domstolen har på de grunder som närmare anges i avgörandet beslutat följande:

1) Artikel 325.1 FEUF och artikel 2.1 i konventionen upprättad på grundval av artikel K.3 i fördraget om Europeiska unionen om skydd av Europeiska gemenskapernas finansiella intressen, undertecknad i Bryssel den 26 juli 1995 och bilagd rådets akt av den 26 juli 1995, ska tolkas på följande sätt:

Domstolarna i en medlemsstat är inte skyldiga att underlåta att tillämpa domar från Författningsdomstolen i denna medlemsstat vari en nationell bestämmelse om avbrott i preskriptionstiden för straffrättsligt ansvar ogiltigförklaras på grund av att den straffrättsliga legalitetsprincipen har åsidosatts, såsom denna skyddas i nationell rätt, genom dess krav på strafflagens förutsebarhet och tydlighet, även om dessa domar får till följd att ett stort antal brottmål, inbegripet mål om grova bedrägerier som riktar sig mot unionens finansiella intressen, kommer att avskrivas på grund av att det straffrättsliga ansvaret är preskriberat.

Nämnda unionsrättsliga bestämmelser ska däremot tolkas så,

att domstolarna i denna medlemsstat är skyldiga att underlåta att tillämpa en nationell norm för skydd av principen om retroaktiv tillämpning av lindrigare strafflagstiftning (lex mitior) som gör det möjligt att – inbegripet i förfaranden som riktar mot lagakraftvunna avgöranden – ifrågasätta att preskriptionen av det straffrättsliga ansvaret avbryts i sådana mål genom processhandlingar som vidtagits innan ogiltigförklaringen skedde.

2) Principen om unionsrättens företräde

ska tolkas så

att den utgör hinder mot nationella bestämmelser eller nationell praxis som innebär att en medlemsstats nationella allmänna domstolar är bundna av avgöranden från Författningsdomstolen och Högsta domstolen i denna medlemsstat och därför inte på eget initiativ, utan att begå en disciplinförseelse, kan avstå från att tillämpa rättspraxis som följer av dessa instansers avgöranden, även om de mot bakgrund av en dom av EU-domstolen anser att denna rättspraxis strider mot unionsrättsliga bestämmelser med direkt effekt.

Efter att ha bekantat sig med fallet ställer Ilpo-Juudas följande frågor till dig:

1. Hur ska man i allmänhet rättsligt förhålla sig till en situation där den nationella straffrättsliga lagstiftningen eller dess tillämpningspraxis verkar vara i strid med eller problematisk med avseende på EU-rätten eller dess målsättningar? (10 p.)

- Utgångspunkten är **principen om lojalt samarbete** i art. 4(3) FEU: "Medlemsstaterna ska hjälpa unionen att fullgöra sina uppgifter, och de ska avstå från varje åtgärd som kan äventyra fullgörandet av unionens mål"
- Principen riktar sig i första hand till den nationella lagstiftaren: denne ska avstå från regler som strider mot EU-rätten eller äventyrar dess genomslag. Å andra sidan följer av principen också en förpliktelse att skydda unionens intressen på samma sätt som nationella intressen (assimilationsprincipen).
- Lojalitetsprincipen gäller dock även den nationella lagtillämparen: i första hand ska denne sträva efter en **EU-rättskonform tolkning (tolkningseffekt)**, dvs. nationell lagstiftning ska tolkas i ljuset av EU-rätten (här uppställer legalitetsprincipen dock gränserna för tolkningen, någon tillämpning av EU-rätt utanför den nationella strafflagstiftningens gränser till nackdel för en person får givetvis inte ske.).
- Om en EU-rättskonform tolkning inte är möjlig, följer av principen om **unionsrättens företräde** att den nationella lagtillämparen, vid behov, ska underlåta att tillämpa nationell lagstiftning eller praxis som strider mot en unionsrättslig bestämmelse med **direkt effekt** (t.ex. p. 95 i avgörandet): i en sådan situation **neutraliseras** den nationella bestämmelsen (t.ex. Melander 2015 s. 144). Någon skyldighet att i en sådan situation avvakta ett föregående upphävande av nationell lagstiftning eller praxis föreligger inte.

2. Hur ska principen om den lindrigare lagen, som avses i 3 kap 2 § 2 mom. i strafflagen, tolkas med beaktande av de unionsrättsliga krav som framgår ur EU-domstolens avgörande? (10 p.)

- För det första måste sägas att avgörandet gällde en mycket säregen situation och EUD kan sägas ha gjort en fallspecifik bedömning, utan att nödvändigtvis ställa upp någon allmän regel om förhållandet mellan EU-rättens företrädare och lex mitior. Det är alltså på inget sätt entydigt hur långtgående slutsatser man kan dra av avgörandet.
- I fallet hade den rumänska konstitutionsdomstolen (KD) gett två avgöranden: 2018 och 2022. I avgörandena konstaterade KD att bestämmelsen om preskriptionsavbrytande åtgärder som antagits 2014 stred mot legalitetsprincipen. I praktiken betydde detta att det saknades bestämmelser om preskriptionsavbrytande åtgärder 2018–2022 (lagstiftningen hade åter ändrats 2022). Därtill hade rumänska HD 2022 konstaterat att KD:s avgöranden utgör en sådan lindrigare lagstiftning som vid extraordinärt ändringssökande kan åberopas (retroaktivt) med stöd av av lex mitior. Vad detta i praktiken innebar var att KD:s avgöranden, med stöd av lex mitior, skulle tillämpas inte endast under perioden 2018–2022, utan (med vissa undantag) fr.o.m. 2014 då lagen antagits. Med andra ord existerade inga preskriptionsavbrytande processhandlingar inte endast under 2018–2022, utan redan 2014–2018.
- Det EU-rättsliga problemet var givetvis att avsaknaden av preskriptionsavbrytande processhandlingar påverkade EU:s intresse av att beivra brott som riktas mot EU:s finansiella intressen. Medlemsstaternas skyldighet att beivra sådana brott grundade sig i fallet främst på art. 325.1 FEUF och art. 2.1 i PIF-konventionen (PIF-direktivet hade inte trätt i kraft då brotten begicks) – vilka bägge har direkt effekt och således företrädare framom nationell lagstiftning (p. 97). I princip hade de nationella domstolarna alltså en plikt att underlåta att tillämpa både KD:s och HD:s domar, eftersom detta skulle medföra en ”systematisk risk för straffrihet” (p. 98–99)
- Samtidigt måste beaktas att både legalitetsprincipen och lex mitior ingår i art. 49 i EU:s grundrättsstadga: det förelåg alltså ett korstryck mellan EU-rättens företrädare/direkt effekt och skyldigheten att iaktta grundläggande rättigheter (p. 100–101).
- I ett första steg konstaterade EUD till följande att preskriptionsregler enligt EUD-praxis inte omfattas av art. 49 i stadgan (p. 108 med hänsyn till Taricco I-avgörandet, C-105/14). Huvudorsaken är att preskriptionsregler i de flesta rättssystem ses som processuella regler, inte materiella. Således skulle underlåtenheten att tillämpa KD:s och HD:s domar inte stå i strid med art. 49 i stadgan (p. 109). I Rumänien, liksom i Finland, räknas preskriptionsreglerna däremot i huvudsak till den materiella rätten.
- I ett följande steg konstaterade EUD att nationella myndigheter dock är behöriga att tillämpa nationella normer för skydd av grundläggande rättigheter, ”förutsatt att tillämpningen av dessa normer varken undergräver [1] den skyddsnivå som föreskrivs i stadgan, såsom den tolkats av domstolen, eller [2] unionsrättens företrädare, enhetlighet och verkan” (p. 110). I förevarande fall handlade det om nationella

grundrättighetsnormer (vilket också är fallet i Finland, enligt Melander 2016 s. 74 också beträffande lex mitior). Således skulle tillämpningen av normerna inte äventyra den skyddsnivå som föreskrivs i stadgan (p. 112, dvs. skyddsnivån fördjupas tvärtom).

- Med hänvisning till sitt tidigare avgörande i det s.k. Taricco II-målet (C-42/17) konstaterade EUD till följande att nationella grundrättighetsnormer om legalitetsprincipen (tillämpade även på preskriptionsnormer) kan utgöra hinder mot skyldigheten att tillämpa art. 325 FEUF till följd av principen om unionsrättens företräde, trots att detta kan medföra att brott mot EU:s finansiella intressen inte kan beivras (p. 116). EUD:s slutsats så här långt blev alltså att de rumänska domstolarna inte är skyldiga (utifrån principen om EU-rättens företräde) att underlåta att tillämpa KD:s och HD:s rättspraxis, även om detta skulle leda till ”den systematiska risken för straffrihet” för grova bedrägerier mot EU:s finansiella intressen (p. 118).
- Det viktiga att notera i detta i skede (enligt min mening) är dock att denna slutsats endast gällde legalitetsprincipens (och såvitt jag kan förstå lex mitiors) inverkan under perioden 2018–2022, dvs. tidpunkten mellan KD:s avgöranden.
- EUD avskilde nämligen till följande granskningen av legalitetsprincipens inverkan från lex mitior-principens inverkan på processhandlingar som vidtagits före 2018, men efter 2014 (någon ställning hade inte heller tagits till lex mitior i det tidigare Taricco II-avgörandet). Enligt HD:s avgörande skulle lex mitior nämligen inte endast gälla perioden 2018–2022, utan också tiden före KD:s avgörande 2018 (p. 119). En sådan tillämpning av lex mitior kunde ”förvärra den systematiska risken” för att grova bedrägerier mot EU:s finansiella intressen inte beivras i strid med art. 325 FEUF (p. 121), eftersom de nationella preskriptionsreglerna då skulle neutraliseras under ytterligare fyra år (p. 122).
- Vad EUD då till följande gjorde var en principavvägning mellan skyddet av nationella grundrättsstandarder och EU-rättens företräde och direkta effekt enligt art. 325 FEUF och art. 2.1 i PIF-konventionen (p. 123): Genom att tillämpa lex mitior även på processhandlingar före 2018 skulle ”unionsrättens företräde, enhetlighet och verkan” äventyras på ett icke-godtagbart sätt (dessa avvägningskriterier framgår ur p. 110). -> Slutsatsen blev alltså att de nationella domstolarna inte får tillämpa den nationella lex mitior-standarden på processhandlingar som vidtagits före 2018, dvs. tidpunkten för KD:s ogiltigförklaring av den då rådande bestämmelsen om preskriptionsavbrytande åtgärder (p. 124–125).
- (Den tredje frågan om möjligheten att vidta disciplinära åtgärder mot domare som underlåter att tillämpa KD:s och HD:s rättspraxis med stöd av EU-rättens företräde saknar större relevans för uppgiften.)
- Vad blir då relevansen av EUD:s avgörande för SL 3:2.2? I min mening mycket liten. EUD noterade för det första att lex mitior ingår i art. 49 i stadgan. För det andra konstaterade EUD att en nationell grundrättsstandard kan gå längre än den EU-rättsliga (tillämpat i Finland t.ex. på preskriptionsbestämmelser). För det tredje leder en motsättning mellan den nationella grundrättsstandarden och EU-rättens

företräde/direkta effekt inte automatiskt till att den nationella standarden neutraliseras, utan då måste en avvägning göras mellan skyddsstandarderna och "unionsrättens företräde, enhetlighet och verkan". Det problematiska är såklart att i ett enskilt fall göra en sådan avvägning på ett förutsebart och rättssäkert sätt. (Detta var också frågan som uppstod genom Taricco I-avgörandet, som EUD senare försökte åtgärda genom Taricco II-avgörandet, särskilt p. 59). Troligtvis var det också därför EUD i sitt avgörande valde att göra en fallspecifik bedömning och knyta den rumänska skyddsstandardens icke-tillämplighet till en specifik tidpunkt, dvs. KD:s första avgörande 2018. Någon allmän regel om hur avvägningen mellan nationella skyddsstandarder och EU-rättens företräde konkret ska ske gavs således inte.

- För SL 3:2.2:s del skulle detta betyda att det krävs en tämligen radikal konflikt mellan den nationella skyddsstandarderna och EU-rättens företräde för att den nationella lex mitior-normen skulle neutraliseras. Det skulle krävas tämligen långtgående systematisk straffrihet till nackdel för EU:s finansiella intressen i stil med den rumänska situationen för att så skulle kunna tänkas ske.
- (I fallet handlade det därtill om extraordinärt ändringssökande enligt rumänsk rätt. Ur finsk synvinkel kunde man såklart diskutera i vilken mån lex mitior kan tillämpas med stöd av RB 31:8 p. 4. Någon sådan diskussion kan dock inte förutsättas eftersom frågan faller inom processrätten.)

3. Vilken betydelse ska man straffrättsligt tillmäta den omständigheten, att EU-rättens direkta effekt kan förplikta den nationella lagtillämparen att underlåta att tillämpa nationell lagstiftning? (10 p.)

- Frågan är här hur man ska förhålla sig till EU-rättens neutraliserande effekt i det nationella brottsbegreppet och ansvarssystemet. I det tredelade brottsbegreppet skulle man då fråga sig om den nationella lagtillämparens skyldighet att underlåta att tillämpa en nationell straffbestämmelse ska uppfattas som en grund som utesluter gärningens brottsbeskrivningsenlighet, rättsstridighet eller skulden (eller eventuellt fungerar som en särskild personlig omständighet enligt SL 5:7). Det mest logiska är nog att se neutraliseringsverkan som en brottsbeskrivningsuteslutande grund. Om en nationell bestämmelse står i strid med EU-rätten så betyder det att bestämmelsen är ogiltig ur EU-rättens synvinkel och således inte borde få existera. Man kan logiskt sett inte fråga sig om någon kan rättfärdigas för eller undgå klander för en gärning som i sig inte giltigt får vara straffbelagd (se mera ingående granskning i Melander 2015 s. 144–146).

4. Vilken betydelse har den straffrättsliga legalitetsprincipen å ena sidan vid tillämpningen av principen om den lindrigare lagen, å andra sidan vid bedömningen av EU-rättens inverkan ur den nationella straffrättens synvinkel? (10 p.)

- Principen om den lindrigare lagen medför som utgångspunkt ett undantag från förbudet mot retroaktiv lagstiftning som en del av legalitetsprincipen (man tillämpar ju en annan lag än den som gällde vid gärningstidpunkten). Undantaget motiveras givetvis med att det gäller till fördel för svaranden. Till detta undantag finns även vissa undantag, som regleras i SL 3:2.3–4.
- Legalitetsprincipens betydelse vid bedömningen av EU-rättens inverkan är mera mångfacetterad. Här kan man diskutera bl.a.
 - Legalitetsprincipen som en yttersta gräns vid EU-rättskonform tolkning.
 - Konflikter mellan den nationella legalitetsprincipen och EU-rättens företräde (t.ex. Taricco II-målet, C-42/17).
 - Legalitetsprincipens krav på blankettkriminaliseringar där blankettnormen finns i EU-lagstiftning.